BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA MUSTAQIL VA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Odilova Muhabbat Shavkatovna
E-mail: odilovamuhabbat03@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23151748

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish, o‘z fikrini erkin ifodalash, turli yechimlarni izlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, loyiha faoliyati, savol-javob, ijodiy topshiriqlar va guruhli ishlardan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada o‘qituvchining o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi ta’limiy muhitni yaratishdagi roli hamda ta’lim jarayonida individual yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan.
Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash, o‘quvchi, pedagogik texnologiya, interfaol metod, muammoli ta’lim, ijodiy topshiriq, didaktik o‘yin, ta’lim jarayoni.

Abstract. This article outlines the pedagogical foundations for fostering students' independent and creative thinking skills within the primary education process. It analyzes the importance of developing skills such as independent thinking, problem analysis, the free expression of ideas, the exploration of various solutions, and the application of creative approaches among primary school students. Furthermore, the article examines the potential of utilizing problem-based learning, interactive methods, didactic games, project-based activities, question-and-answer sessions, creative assignments, and group work. It also substantiates the teacher's role in creating an educational environment that encourages independent thinking and highlights the significance of an individualized approach to the learning process.
Keywords: primary education, independent thinking, creative thinking, student, pedagogical technology, interactive method, problem-based learning, creative assignment, didactic game, educational process.

Аннотация. В статье изложены педагогические основы формирования навыков самостоятельного и творческого мышления у учащихся в процессе начального обучения. Анализируется значимость развития таких умений, как самостоятельное мышление, анализ проблем, свободное выражение идей, поиск различных вариантов решений и применение творческих подходов. Кроме того, рассматриваются возможности использования проблемного обучения, интерактивных методов, дидактических игр, проектной деятельности, вопросно-ответных форм работы, творческих заданий и групповой работы. Также обосновывается роль учителя в создании образовательной среды, способствующей развитию самостоятельного мышления, и подчеркивается важность индивидуального подхода к учебному процессу.

Ключевые слова: начальное образование, самостоятельное мышление, творческое мышление, учащийся, педагогическая технология, интерактивный метод, проблемное обучение, творческое задание, дидактическая игра, образовательный процесс.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bilimlarni tayyor holda berish emas, balki o‘quvchilarda mustaqil ravishda bilim olish, uni tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxsiyati, dunyoqarashi va bilish faoliyati shakllanadigan muhim davr hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi atrof-muhitni faol o‘rganadi, turli savollar beradi, o‘z kuzatuvlari asosida xulosalar chiqarishga harakat qiladi. Ushbu tabiiy qiziqishdan ta’lim jarayonida samarali foydalanish o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Mustaqil fikrlash o‘quvchining ma’lum bir masala yuzasidan o‘z bilim va tajribasiga tayangan holda xulosa chiqarishi, qaror qabul qilishi va o‘z fikrini asoslay olishini anglatadi. Ijodiy fikrlash esa mavjud bilimlardan yangi vaziyatlarda foydalanish, noodatiy yechimlarni izlash, yangi g‘oya va tasavvurlarni shakllantirish bilan bog‘liq. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida ushbu ikki ko‘nikmani rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mustaqil fikrlash tushunchasi va uning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati. Mustaqil fikrlash o‘quvchining tayyor javobni qabul qilish bilan cheklanmasdan, muayyan masalani o‘zi tahlil qilishi, savolga javob topishi va o‘z qarashlarini ifodalashi bilan tavsiflanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlashning dastlabki ko‘rinishlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- savollarga o‘z so‘zlari bilan javob berish;
- voqea va hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash;
- berilgan topshiriqqa mustaqil yechim topish;
- o‘z fikrini asoslash;
- bir nechta variantdan maqbulini tanlash;
- xatolarini aniqlash va tuzatish;
- o‘rgangan bilimlarini yangi vaziyatda qo‘llash.

Mustaqil fikrlashga ega bo‘lgan o‘quvchi dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. U o‘qituvchining tayyor ma’lumotini passiv qabul qilmaydi, balki savol beradi, kuzatadi, taqqoslaydi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi.

Ijodiy fikrlashning mazmuni. Ijodiy fikrlash yangi g‘oyalarni ilgari surish, muammolarga turli nuqtayi nazardan qarash va noodatiy yechimlarni topish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun ularga bir xil javob talab qiladigan topshiriqlardan tashqari, bir nechta yechimga ega bo‘lgan topshiriqlar ham berilishi lozim.

Masalan, ona tili darsida:

“Berilgan so‘zlardan foydalanib, kichik hikoya tuzing”

topshirig‘i o‘quvchini tayyor matnni takrorlashdan ko‘ra mustaqil fikrlashga undaydi.

Matematika darsida esa:

“Masalani ikki xil usulda yeching”

kabi topshiriq o‘quvchining bir muammoga turli yo‘llar bilan yondashish qobiliyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirish. Muammoli ta’lim o‘quvchilarni tayyor bilimni qabul qilishdan ko‘ra muammoni mustaqil hal qilishga yo‘naltiradi. Masalan, matematika darsida o‘qituvchi oddiy masalani berib, uning javobini darhol tushuntirib bermasdan:

“Bu masalani boshqa qanday usul bilan yechish mumkin?”

degan savolni qo‘yishi mumkin.

Tabiatshunoslik darsida:

“Nima uchun ayrim o‘simliklar quyosh tomon o‘sadi?”

kabi savol o‘quvchilarni kuzatish, taxmin qilish va o‘z fikrlarini asoslashga undaydi. Muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Interfaol metodlardan foydalanish. Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirish va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Quyidagi metodlardan samarali foydalanish mumkin:

- “Aqliy hujum”;
- “Klaster”;
- “BBB”;
- “Insert”;
- “Venn diagrammasi”;
- “Sinkveyn”;
- “Baliq skeleti”;
- “Kichik guruhlarda ishlash”;
- “Muammoli vaziyat”;
- “Rolli o‘yin”.

Masalan, “Aqliy hujum” metodida o‘quvchilarga muayyan savol berilib, imkon qadar ko‘proq fikr bildirish taklif qilinadi. Dastlab fikrlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi baholanmaydi. Keyinchalik bildirilgan fikrlar tahlil qilinadi. Bu usul o‘quvchilarning erkin fikrlashiga va o‘z g‘oyalarini ochiq ifodalashiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin tabiiy faoliyat turlaridan biridir. Shuning uchun didaktik o‘yinlardan foydalanish ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Masalan:

“Ortiqchasini top” — o‘quvchi predmetlar yoki so‘zlar orasidan mantiqan mos kelmaydigan elementni aniqlaydi.

“Davom ettir” — o‘qituvchi hikoya yoki fikrni boshlaydi, o‘quvchi esa uni ijodiy davom ettiradi.

“Topqirlar” — o‘quvchilar muammoli savollarga tezkor javob izlaydilar.

“Agar men...” — o‘quvchi berilgan vaziyatda o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yib, mustaqil fikr bildiradi.

Bunday o‘yinlar o‘quvchilarning tasavvuri, xotirasi, diqqat-e’tibori va ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

Ijodiy topshiriqlarning o‘rni. Ijodiy topshiriqlar boshlang‘ich ta’limda mustaqil va ijodiy fikrlashni shakllantirishning samarali vositalaridan biridir.

O‘quvchilarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin:

- hikoya tuzish;
- rasm asosida matn yaratish;
- ertakning davomini yozish;
- berilgan muammoning bir nechta yechimini topish;
- she’r yoki maqol asosida fikr bildirish;
- predmetga yangi vazifa o‘ylab topish;
- savol tuzish;
- ikki hodisani taqqoslash;
- berilgan ma’lumot asosida xulosa chiqarish.

Bunday topshiriqlar o‘quvchini tayyor javobni izlash emas, balki o‘z g‘oyasini yaratishga undaydi.

O‘qituvchining roli. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil va ijodiy fikrlashni shakllantirishda o‘qituvchining roli nihoyatda katta.

O‘qituvchi:

- o‘quvchilarni savol berishga undashi;
- turli fikrlarni hurmat qilishi;
- xatodan qo‘rqmaslik muhitini yaratishi;
- tayyor javobni darhol bermasligi;
- o‘quvchini izlanishga yo‘naltirishi;
- ijodiy topshiriqlarni muntazam qo‘llashi;
- individual qobiliyatlarni hisobga olishi

lozim.

O‘qituvchi “To‘g‘ri javob shu” deyishdan oldin “Sizningcha, nima uchun shunday?”, “Boshqa yo‘l bilan hal qilish mumkinmi?”, “Buni qanday isbotlaysiz?” kabi savollar orqali o‘quvchini fikrlashga undashi mumkin. Mustaqil va ijodiy fikrlashni baholashda faqat yakuniy javobga e’tibor qaratish yetarli emas. O‘quvchining fikrlash jarayoni ham hisobga olinishi kerak.

Baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Muammoni tushunishi.
2. Mustaqil yechim taklif qilishi.
3. O‘z fikrini asoslay olishi.
4. Bir nechta variant taklif qilishi.
5. Yangi vaziyatda bilimini qo‘llay olishi.
6. Boshqalarning fikrini tahlil qila olishi.
7. O‘z xatosini aniqlay olishi.
8. Ijodiy yondashuvi.

Bunday baholash o‘quvchilarda faqat to‘g‘ri javob olish emas, balki fikrlash jarayonining o‘zi ham muhim ekanligini shakllantiradi. Raqamli ta’lim vositalari ham o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Masalan, interaktiv taqdimotlar, ta’limiy videolar, elektron testlar, virtual topshiriqlar va ijodiy raqamli loyihalardan foydalanish mumkin.

Biroq texnologiyadan foydalanishning o‘zi mustaqil fikrlashni kafolatlamaydi. Muhimi, undan qanday pedagogik maqsadda foydalanilayotganidir. Raqamli vosita o‘quvchini tayyor ma’lumotni ko‘rishga emas, balki izlanishga, tahlil qilishga va yangi mahsulot yaratishga undashi maqsadga muvofiq.

Mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi muammolar. Amaliyotda ayrim omillar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini cheklashi mumkin.

Jumladan:

- o‘qituvchining haddan tashqari ko‘p tushuntirishi;
- faqat bitta to‘g‘ri javobni talab qilish;
- yodlashga asoslangan topshiriqlarning ko‘pligi;
- o‘quvchining xato qilishidan qo‘rqishi;
- ijodiy topshiriqlarga yetarli vaqt ajratilmasligi;
- barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berilishi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim jarayonida o‘quvchining faol ishtirokini oshirish, ochiq savollar va ijodiy topshiriqlardan muntazam foydalanish zarur. Shunday qilib, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muhiti o‘quvchining intellektual, ijodiy va shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda mustaqil va ijodiy fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Ushbu ko‘nikmalar bolaning nafaqat o‘quv faoliyatida, balki kelajakdagi hayotida ham muammolarni hal qilish, mustaqil qaror qabul qilish va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Mustaqil va ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun ta’lim jarayonida muammoli ta’lim, interfaol metodlar, didaktik o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, guruhli ishlar va loyiha faoliyatidan samarali foydalanish lozim. O‘qituvchi esa o‘quvchiga tayyor javobni beruvchi emas, balki uni izlanishga yo‘naltiruvchi pedagog sifatida faoliyat olib borishi kerak.

O‘quvchilarning har bir fikrini tinglash, ularni savol berishga, o‘z fikrini asoslashga va turli yechimlarni izlashga undash ta’lim samaradorligini oshiradi. Eng muhimi, boshlang‘ich sinfda o‘quvchida “men mustaqil fikrlay olaman” degan ishonchni shakllantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent.
2. Mavlonova R., To‘rayeva O., Holiqberdiyev K. Pedagogika. – Toshkent.
3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent.
5. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent.

6. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press.
8. Dewey J. How We Think. – Boston.
9. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва.
10. Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – Москва.